

ՄԱՐՏԻՆ ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆ

Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարանի
իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի
քրեական իրավունքի և քրեական դատավարության
իրավունքի ամբիոնի հայցորդ

ԿԱԼԱՆՔԻ՝ ՈՐՊԵՍ ՔՐԵԱԿԱՆ ՊԱՏԺԻ ՆՇԱՆԱԿՄԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ՀԱՐՑԵՐ

1966 թ. դեկտեմբերի 16-ին ընդունված «Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին» միջազգային փաստաթուղթը սահմանում է, որ յուրաքանչյուր մարդ ունի ազատության և անձնական անձեռնմխելիության իրավունք: Ոչ ոք չի կարող ենթարկվել կամայական ձերբակալության և պահվել կալանքի տակ: Ոչ ոք չպետք է զրկված լինի ազատությունից այլապես, քան այնպիսի հիմքերով և այնպիսի ընթացակարգով, որոնք սահմանված են օրենքով:

Գործող օրենսդրության համապատասխան՝ դատարանը հանցագործություն կատարած անձի նկատմամբ պատիժ նշանակելիս պետք է ղեկավարվի ինչպես միջազգային փաստաթղթերով, այնպես և ՀՀ քրեական օրենսգրքի հատուկ մասի հոդվածներով, որոնք պատասխանատվություն են սահմանում կոնկրետ այս կամ այն հանցավոր արարքի համար:

Ինչպես սահմանում է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 61-րդ հոդվածը (ՌԳ քրեական օրենսգրքի 60-րդ հոդված), հանցագործության համար մեղավոր ճանաչված անձի նկատմամբ նշանակվում է արդարացի պատիժ, որը որոշվում է սույն օրենսգրքի հատուկ մասի համապատասխան հոդվածի սահմաններում՝ հաշվի առնելով սույն օրենսգրքի ընդհանուր մասի դրույթները:

Պատժի տեսակը և չափը որոշվում են հանրության համար վտանգավորության աստիճանով և բնույթով, հանցավորի անձը բնութագրող տվյալներով, այդ թվում՝ պատասխանատվությունը և պատիժը մեղմացնող կամ ծանրացնող հանգամանքներով:

Նշված հոդվածի 3-րդ մասը հռչակում է, որ հանցագործության համար նախատեսված պատիժներից առավել խիստը նշանակվում է, եթե նվազ խիստ տեսակը չի կարող ապահովել պատժի նպատակները:

Այս ամենը հաշվի առնելով՝ պատիժ նշանակելիս դատարանը իրականացնում է պատժի ան-

հատականացման կարևորագույն սկզբունքը, որը սահմանված է գործող՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 10-րդ հոդվածում (ՌԳ քրեական օրենսգրքի 6-րդ հոդված): Համաձայն այդ հոդվածի՝ հանցանք կատարած անձի նկատմամբ կիրառվող պատիժը և քրեաիրավական ներգործության այլ միջոցները պետք է լինեն արդարացի, համապատասխանեն հանցանքի ծանրությանը, դա կատարելու հանգամանքներին, հանցավորի անձնավորությունը անհրաժեշտ ու բավարար լինեն նրան ուղղելու և նոր հանցագործությունները կանխելու համար:

Ինչպես նշում է Ե.Արտամոնովան, արդարության սկզբունքը դրված է իրավունքի բուն բովանդակության մեջ և դրսևորվում է դրա կոնկրետ ճյուղերում, այդ թվում՝ քրեական իրավունքում¹: Հասկանալի է, որ արդարության սկզբունքը քրեական օրենսդրության մեջ իր արտացոլումը պետք է գտնի հատուկ մասի սանկցիայում: Պատժամիջոցները կիրառվում են կոնկրետ հանցավորի նկատմամբ՝ ելնելով նրա կողմից կատարած արարքի հասարակական վտանգավորության աստիճանից: Այդ առումով պատժամիջոցը արդարացի կհամարվի, եթե այն համապատասխանի հոդվածի դիսպոզիցիայում նշված արարքի էությանը, հանցավորի անձնավորությանը և այն մեղմացնող ու ծանրացնող հանգամանքների ամբողջությանը, որոնք կրում է մեղավոր անձը մինչև դատարանի կողմից դատավճիռ արձակելը:

Պատժի անհատականացման սկզբունքը արտահայտվում է հանցագործության կատարման մեջ մեղավոր ճանաչված անձի նկատմամբ համապատասխան պատժատեսակի և պատժաչափի սահմանմամբ, որը համապատասխանում է արարքի հասարակական վտանգավորության բնույթին ու աստիճանին, որի ընթացքում հաշվի են առնված ինչպես հանցավորի անձը, այնպես էլ պատիժն ու պատասխանատվությունը ծանրացնող ու մեղմացնող հանգամանքները²:

Օրենքի մեջ ամրագրված սկզբունքի բոլոր

տարրերը, այդ թվում և անհատականացման սկզբունքը, կյանքի են կոչվում դատարանի կողմից հատուկ մասի հողվածին համապատասխան պատժաչափ սահմանելու ընթացքում:

Կալանքը՝ որպես պատժատեսակ, քրեական օրենսգրքի հատուկ մասի հողվածներում նախատեսված է երկրնորելիության սկզբունքով, քրեական օրենսգրքի այլ պատժատեսակների հետ, հիմնականում տուգանքի և որոշակի ժամկետով ազատազրկման հետ: Հետևաբար, դատարանը, ղեկավարվելով քրեական պատիժ նշանակելու ընդհանուր սկզբունքներով, որոշում է, թե հատուկ մասի հողվածի նախատեսված որ պատժատեսակը պետք է կիրառի կոնկրետ դատավճիռ արձակելիս, որը առավելագույնս կհամապատասխանի կատարված հանցագործության՝ հանրության համար ծանրության աստիճանին, հանցավորի անձնավորությանը, պատասխանատվությունը և պատիժը ծանրացնող ու մեղմացնող հանգամանքներին:

Ընդհանրապես երկրնորելի պատժատեսակների նախատեսումը կոնկրետ հանցագործության համար նախատեսված հողվածի սանկցիայում հնարավորություն է տալիս արդարադատություն իրականացնող մարմնին՝ դատարանին, առավել անհատական մոտեցում դրսևորել հանցագործության սուբյեկտի գործողությունների (անգործության) գնահատման հարցում և ընտրել առավել նպատակահարմար պատժատեսակը, որը կապահովի պատժի նպատակների իրականացման ապահովումը:

Կարլ Մարքսը պատժի անհատականացման մասին նշել է, թե խնդիրը կայանում է նրանում, որ պատիժը հանդիսանա հանցագործության անմիջական հետևանքը: Հանցավորի աչքում պատիժը պետք է երևա որպես իր գործունեության անհրաժեշտ արդյունք, այսինքն՝ իր սեփական գործունեությունը: Պատժի սահմանները որոշվում են նրա կողմից կատարված հանցագործության սահմաններով, իրավախախտման որոշակի բովանդակությամբ³:

Քրեական պատասխանատվության և պատժի անհատականացումը հանդիսանում է քրեաիրավական հիմնարար սկզբունքներից մեկը, որը հիմնված է պատժի նպատակների վրա և ելնում է նրանից, որ չեն կարող լինել բացարձակապես կրկնվող հանցագործություններ և հանցագործներ: Լայն իմաստով անհատականացման սկզբունքը տարածվում է իրավակիրառ գործունեության մի

շարք փուլերի՝ պատժի նշանակման, կատարման, պատժի կրումից լրիվ կամ մասնակի ազատման վրա⁴:

Պատժի անհատականացման սկզբունքն իրականացվում է հանցագործություններ կատարած անձանց նկատմամբ արդարացի, հողվածի սանկցիայով նախատեսված պատիժների նշանակման գործընթացում, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դատարանը, հաշվի առնելով քրեական գործի դատաքննության արդյունքում հանցանքի շարժառիթների ու նպատակների, հանցավորի դերի, հանցանքը կատարելիս ու դրանից հետո նրա վարքագծի և այլ դրսևորումների հետ կապված բացառիկ հանգամանքների առկայությունը, որոնք էականորեն կարող են նվազեցնել հանցանքի՝ հանրության համար վտանգավորության աստիճանը, ինչպես նաև խմբակային հանցագործության մասնակցի կողմից կատարած հանցանքը բացահայտելուն ակտիվորեն աջակցելու դեպքում, կարող է նշանակել ՀՀ քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասի համապատասխան հողվածով նախատեսված պատժի նվազագույն չափից ավելի ցածր պատիժ կամ ավելի մեղմ պատժատեսակ, քան նախատեսված է այդ հողվածով, կամ չկիրառել որպես պարտադիր նախատեսված լրացուցիչ պատիժ (ՀՀ քրեական օրենսգրքի 64-րդ հողված, ՌԴ քրեական օրենսգրքի 64-րդ հողված): Նույն հողվածի 2-րդ մասը հռչակում է, որ բացառիկ կարող են ճանաչվել ինչպես առանձին մեղմացնող հանգամանքները, այնպես էլ այդ հանգամանքների համակցությունը:

Դատարանը, հաշվի առնելով հանցագործության հասարակական վտանգավորության բնույթն ու աստիճանը, հանցավորի անձը բնութագրող անհատական հատկանիշները, կալանքի ձևով պատիժ նշանակելիս պարտավոր է այդ պատժատեսակի այնպիսի չափ (ժամկետ) սահմանել, որն առավել կնպաստի քրեական պատժի նպատակների իրականացմանը, որը բխում է քրեական օրենսդրության ընդհանուր սկզբունքներից: Պետք է արձանագրել, որ պատժի ծանրությունը, նրա պատժողական էությունը արտահայտվում է ոչ թե այդ պատժատեսակի մեջ, այլ նաև դրա չափի մեջ⁵:

Այստեղ արդարացվում է կալանքի՝ որպես քրեական պատժատեսակի ժամկետի երկարեցումը մինչև վեց ամիս սահմանելը, և դատարանը, հաշվի առնելով գործի կոնկրետ հանգամանքները, կարող է որոշակի ժամկետ սահմանել, որն ամ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

փոփոխված կլինի հողվածի սանկցիայում:

Մեր կարծիքով, օրենսդիրը, նման ժամանակահատված սահմանելով կալանքի համար, դատարանին հնարավորություն կընձեռնի կատարած հանցանքի համար ավելի ճկունությամբ անհատականացնել քրեական պատիժը՝ հաշվի առնելով ինչպես արարքի վտանգավորության աստիճանը, հանցավորի անձը, այնպես էլ պատասխանատվությունը մեղմացնող և ծանրացնող հանգամանքները, որ նախատեսված կլինեն հողվածի սանկցիայում⁶:

Հանցագործության հասարակական վտանգավորությունը հաճախ կախված է այն հետևանքներից, որոնք վրա են հասնում հանցագործության կատարմամբ (հանցագործությամբ պատճառով վնասի չափը, անձի մեղքի աստիճանը և այլն)⁷:

Հանցագործության՝ հանրության համար վտանգավորության աստիճանը հաշվի առնելով՝ դատարանը նշանակում է հողվածի սանկցիայով նախատեսված կալանքի որոշակի ժամկետ, այսինքն՝ արարքի հասարակական վտանգավորության աստիճանից ելնելով՝ կալանքի ժամկետը կարող է ավելի բարձր լինել: Եվ ընդհակառակը, եթե արարքը իրենից նվազ վտանգավորություն է ներկայացնում, կալանքի ժամկետը հողվածի սանկցիայով նախատեսված ժամկետներից դատարանը պետք է ընտրի ամենակարճատևը: Սակայն, պրակտիկան ցույց է տալիս, որ կալանքի կիրառումը դատարանների կողմից շատ չնչին է: Դա պայմանավորված է առաջին հերթին նրանով, որ արդարադատության մարմինները կալանքը դիտարկում են կարճատև ազատագրկման տարատեսակ և ժամկետի օրենսդրական սահմանումը նրանց մոտ այն համոզմունքը չի ձևավորել, որ ոչ մեծ և միջին ծանրության արարքներ կատարած անձանց նկատմամբ այդ պատժատեսակի կիրառումը կարող է ապահովել պատժի նպատակների իրականացումը:

Գործող օրենսգրքում շատ թվով հողվածներ կան, որոնց սանկցիաներում այլ պատժատեսակների հետ մեկտեղ նախատեսված է կալանքի կիրառման հնարավորությունը. դա կարող է վերաբերել նաև հանցակցությամբ կատարված հանցագործություններին, այսպես ասած, «երկրորդական» մասնակիցների նկատմամբ պատիժ սահմանելուն, հանցավորի դեպքերին և այլն: Նման իրավիճակներում, կարծում ենք, կալանքի կիրառումը արդյունավետ կլինի և կնպաստի նման արարքների հեղինակների նկատմամբ արդյունա-

վետ ներգործության ազդեցությանը, պատժի նպատակների արդյունավետ իրականացմանը, միաժամանակ կրեթի կալանքի կիրառման թվաքանակի ավելացմանը: Հակառակ դեպքում, եթե նման հարաբերությունների կարգավորման ընթացքում նպատակահարմար չի համարվում կալանք կիրառել, այդ պատժատեսակը կմնա «սովետում»՝ դրանից բխող բոլոր բացասական հետևանքներով, թեկուզ և այն առումով, որ դատարանները ավելի հաճախ կկիրառեն կարճատև ազատագրկումը, որը միշտ չէ, որ արդյունավետ կարող է ազդել դատապարտյալի վրա:

Իրավաբանական գրականության մեջ բազմիցս է արծարծվել այն թեզը, որ կարճատև ազատությունից զրկելը չի տալիս այն ցանկալի արդյունքը, որն ակնկալում է դատարանը: Կարճատև ազատությունից զրկելը, այդ թվում կալանքի ձևով նշանակված պատժատեսակը, ոչ միշտ են հանգեցնում դաստիարակչական և կանխարգելիչ արդյունքի⁸: Սակայն, պետք է շեշտել, որ այն դեպքում, երբ քրեական գործի հանգամանքները և հանցավորի անձը ուղղման և վերադաստիարակման համոզմունք են ներշնչում դատարանին, ինչպես նաև հանցագործությունների կանխարգելումը ապահովելու խնդրում, նպատակահարմար է ավելի հաճախ կիրառել կալանքը, քան որոշակի ժամկետով ազատագրկումը, քանի որ կալանքը, ունենալով ազդեցության որոշակի և հստակ տարրեր, ավելի ներգործուն ազդեցություն կթողնի դատապարտյալի վրա՝ նրան ուղղելու, նրան հետազայում հանցագործություններ կատարելու մտքից հեռու պահելու և, որ ամենակարևորն է, կալանքի դատապարտվածը ազատագրկման վայրում չի շփվի այլ դատապարտյալների հետ, որոնք պատիժը կրում են ազատագրկման ձևով և կարող են բացասական ազդեցություն ունենալ նրա վրա: Ինչպես օրենսդիրն է պահանջում, կալանքի դատապարտված անձը շփվում է միայն կալանքի դատապարտվածների հետ, խիստ մեկուսացման պայմաններում, որի ժամանակ նրա շփումները հասցվում են մինիմումի:

